

## Autobiografije i memoari u hrvatskoj povijesnoj znanosti

*U radu se daje kratak pregled mogućnosti definiranja, ali i znanstvenog korištenja autobiografija i memoara u historiografiji. Kompleksnost ovoga pitanja dodatno je potaknuta u postmoderni, u kojoj je, unatoč svim kritičkim shvaćanjima, došlo do daljnje primjene subjektivnih sjećanja o prošlosti u potrazi za znanstvenim razumijevanjem prošlosti.*

**Ključne riječi:** autobiografije, memoari, historiografija, spoznaja, narativ

### Uvod

Tema ovoga članka su autobiografije i memoari. Rad će naglasak staviti na njihovo definiranje, koje bi trebalo pomoći njihovom boljem shvaćanju. Nakon toga riješit će se pitanje sličnosti i razlika između autobiografija i memoara te mogućnosti njihove upotrebe u pisanju, ali i podučavanju povijesti. Nadalje, govorit će se o karakteristikama autobiografija i memoara kao povijesnog izvora. Doista, možemo reći kako pri njihovom korištenju čitatelj može upasti u mnoge zamke kojih znanstvenik, ali i laik, mora biti svjestan. Na kraju reći ćemo nešto više i o tome što je postmoderno doba unijelo u cijelu problematiku razumijevanja i korištenja samoopisujućeg diskursa, ali i koji se novi potencijali iskorištavanja istih javljaju, sve s ciljem boljeg razumijevanja prošle zbilje.

Svrha rada prvenstveno je informativno-poučna te ćemo pitanja definiranja, iskorištenosti i novih mogućnosti rada sa samoopisujućim tekstovima u kojima se iznose sjećanja o prošlosti gledati kroz prizmu povijesne znanosti. Ipak, osim dosega historiografije, upotrebljavana su saznanja i drugih disciplina. Kako su se temom autobiografija u svijetu i Hrvatskoj najviše bavili književni teoretičari, promatrajući autobiografiju kao književni žanr, njihova djela bila su nezaobilazna u pisanju rada. S druge strane, kod razrješavanja pitanja organizacije sjećanja i njihove reprodukcije koristila su se saznanja spoznajne psihologije. U ovom interdisciplinarnom pristupu korišteni su i naslovi koji su zapisana sjećanja promatrali kroz prizmu drugih povijesti srodnih disciplina, poput sociologije, etnologije i antropologije, itd.

Na mnogim mjestima u radu iznose se primjeri autobiografskih i memoarskih djela, osobito tamo gdje se govori o sličnostima i razlikama, prednostima i nedostacima pojedinih naslova kao izvora. Kako bi ti primjeri bili što reprezentativniji i zorniji, korišteno je gradivo koje pripada korpusu hrvatske ili njoj bliske autobiografije i memoaristike (npr. Meštrović, Maček, Kljaković, Pavelić, Stojadinović, itd.), ali i poznatiji međunarodni primjeri, koji su mahom prevedeni na hrvatski jezik (npr. Churchill, de Gaulle, Rousseau, Zweig, itd.).

### Što su autobiografije?

Na samom početku moramo se zapitati zašto ljudi dijele osobna sjećanja s drugima? Odgovor se čini jednostavnim – jer se činom usmenog, pismenog ili nekog drugog iznošenja sjećanja nastoji rekonstruirati i redefinirati kako vlastito iskustvo i svijet koji ga okružuje, tako i sebe samoga.<sup>1</sup> „Svaki je ja-zapis osoban, ali na svoj način i društveni čin“ u kojem „čovjek svjedoči o svojoj egzistenciji ili pak jednom njenom vremenskom odsječku, čak trenutku. No htio ne htio, on piše i o svom okruženju, užem i širem, o obitelji i lokalnoj zajednici, ponekad o čitavom jednom narodu.“<sup>2</sup> Pojedinac je ipak član društva, koji drugima ili sebi samome često, svjesno ili nesvjesno, usmeno ili pismeno, dijeli svoja iskustva i stavove.

Upravo zato se i historiografija služi takvim tekstovima kao vrijednim izvorom za istraživanja. Ipak, valja naglasiti kako su autori većine znanstvenih radova o autobiografijama i memoarima, kako ćemo još vidjeti u daljnjem tekstu, prvenstveno književni povjesničari i teoretičari, koji ih promatraju na drugačiji način.

Zbog „fluidnosti žanrovskog pojma“ te nemogućnosti jasnog tekstualnog određivanja žanra (pripovjednih i nepripovjednih, linearnih i nelinearnih formi koje koriste različite autobiografije) teško je dati jasniju definiciju autobiografije osim one šire, da je ona pisani zapis o životu pojedinca što ga je pisao on sam.<sup>3</sup> U pravilu, autobiografija je prozni tekst (makar može biti i u stihovima) kojem je tema opisivanje života. Pisao ju je u prvom licu jednine (ili rjeđe u trećem) sam autor teksta, pri čemu je jedinstvenom čini upravo identitet i pozicija pripovjedača u retrospektivi.<sup>4</sup> Iako su neki elementi autobiografskog narativa, tj. pogleda iz prvog lica, u širem smislu svojstveni čitavom

1 Robyn Fivush, „The Silenced Self: Constructing Self from Memories Spoken and Unspoken“, *The Self and Memory*, ed. by Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend, Psychology Press, New York 2004, 75.

2 Tomislav Skračić, „Murtersko Ja“, *Murterski godišnjak* IV (2006): 16.

3 Andrea Zlatar, *Ispovijest i životopis: srednjovjekovna autobiografija*, Antibarbarus, Zagreb 2000, 21; Andrea Zlatar, „Od teorije autobiografije do dnevnickog istraživanja: Philippe Lejeune“, *Umjetnost riječi* XL, br. 2/3 (1996): 225-226.

4 Zlatar, „Od teorije autobiografije“, 227, Ingrid Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, *Kolo*, XII, br. 2 (ljetno 2002): 108-109, Rolf Tarot, „Autobiografija“, *Kolo*, XII, br. 2 (ljetno 2002): 161.

nizu drugih, u osnovi proznih i nefikcionalnih tekstova (npr. dnevnicima, pismima, biografijama, putopisima, kronikama, filozofskim autorefleksijama, itd.),<sup>5</sup> mi ćemo promatrati prvenstveno autobiografije i memoare u užem smislu te riječi.

Iako autobiografije ponekad pišu i književnici, koji razumiju tehnike „lijepog pisanja“, pri pogledu na autobiografiju valja uočiti dvije stvari. Prvo, ne postoje profesionalni autobiografi, a potom – zanimljivost priče u autobiografiji važnija je od ljepote izričaja.<sup>6</sup>

### Sjećanje i (samo)opisivanje

U znanstvenim krugovima, posebno u psihologiji, posebna se pažnja od kraja 20. stoljeća počela posvećivati tome kako čovjek definira sebe. Psiholozi, koji su u zadnjih tridesetak godina posvetili dosta vremena pitanju kako pohranjujemo sjećanja, dio pamćenja u kojem pohranjujemo podatke o sebi prozvali su *autobiografskim pamćenjem* te su ga počeli više istraživati. Ukratko, mnoge je znanstvenike, osobito spoznajne psihologe, privukla zagonetna selektivnost sjećanja, koja ih i danas zbunjuje.<sup>7</sup>

Osim selektivnosti sjećanja, na temelju kojih autori diktiraju ili sami zapisuju svoje uspomene, možemo postaviti i pitanje kako to uopće čovjek sam sebe percipira? Makar ne postoji jedinstvena definicija, prevladavajuće teorije ističu društvenu i međuljudsku prirodu određivanja sebe, njezinu fluidnost, vremenske aspekte te relaciju s vlastitim trenutnim, ali i dugoročnim ciljevima, zbog koje se ne određujemo isto tijekom čitava života.<sup>8</sup>

5 Hans Glagau, „Romaneski elementi moderne historiografije i sud povjesničara“, *Kolo*, XII, br. 2 (Ljetno 2002): 91. Književni teoretičari u novije vrijeme čak govore i o tzv. *nelinearnim autobiografijama* (novinskim, radijskim, televizijskim intervjuima te drugim sličnim usmenim kazivanjima o vlastitom životu). Drugi će ga opet vidjeti u svim govornim žanrovima. Usp. Zlatar, „Od teorije autobiografije“, 225. te Mirna Velčić, *Otisak priče: Intelektualno izučavanje autobiografije*, August Cesarec, Zagreb 1991, 26-35. Zbog kratkoće ovoga rada i njegova užeg fokusa na autobiografije i memoare, nećemo dalje ulaziti u ovu problematiku.

6 Zlatar, „Od teorije autobiografije“, 231. Npr. autobiografija poznatog srpskog komediografa Branislava Nušića, koju autor završava vlastitom ženidbom, lijep je primjer kako autor može kombinirati stilsku ljepotu sa zanimljivošću izričaja. Branislav Nušić, *Autobiografija*, Nolit, Beograd 1966.

7 Autobiografsko pamćenje „je kronika našeg života, dugačak registar u kojem tražimo savjet kada netko pita koje je bilo naše prvo sjećanje, kako je izgledala kuća u kojoj smo odrasli ili koja je posljednja knjiga koju smo pročitali. Autobiografsko pamćenje istovremeno je i dnevnik knjige zaborava. To je kao da dopustimo da naš život bilježi tvrdoglavi pisar koji se drži vlastitih interesa i minuciozno bilježi ono što bismo najradije zaboravili, dok se kod slavnih trenutaka pravi da zapisuje, premda je već odavno zatvorio nalivpero“. Douwe Draaisma, *Zašto se život ubrzava što smo stariji*, Naklada Ljevak, Zagreb 2008, 7-8.

8 Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend, „Evolving Conceptions of the Self and Memory“, *The Self and Memory*, ed. by Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend, Psychology Press, New York 2004, 4. Filip Hameršak zapravo vrlo dobro na hrvatski jezik prevodi pojam „svjetonazorsko Ja“ kad navodi kulturalno, društveno, povijesno i na druge načine uvjetovano

Autobiografsko sjećanje i samoopisivanje javlja se u ljudi u ranim fazama njihova života. Makar u kasnijim fazama života ljudi u različite godine svog djetinjstva stavljaju svoja prva sjećanja, već od druge godine čovjekova života možemo pratiti njegovo kognitivno *Ja*, koje se vidi u novoj organizaciji informacija i iskustava te personalizaciji memorije.<sup>9</sup> Ipak, autobiografsko pamćenje prilično sporo evoluirala te svoj razvoj doživljava tek u predškolsko doba (s čovjekovih 5-6 godina).<sup>10</sup> Nakon toga treba proći još neko vrijeme prije nego što pojedinac dobije potrebu da opširnije opiše sebe samoga. Makar autobiografije i memoare većemo uz drugu polovicu ili čak zadnje godine pojedinačeva života, prvi zapisi o životnim iskustvima (tzv. *life-story*) u modernim se društvima u pravilu javljaju od kasne adolescencije. U to doba pojedinac nastoji definirati sebe prema svijetu koji ga okružuje, kako bi jasnije odredio svoj život kao jedinstven i zaokružen (te svrsishodan).<sup>11</sup>

Zapisano autobiografsko sjećanje sastoji se od više dijelova koji predstavljaju autora i njegove stavove – od samog narativa, slike o sebi, pa sve do osjećaja koje on unosi u tekst.<sup>12</sup> Ne treba tu zanemariti ni već spominjanu društvenu komponentu autobiografskog teksta. Tim više jer tek dijeljenjem svojih sjećanja s drugima ona dobivaju na značenju i povezanosti te postaju dio životne priče.<sup>13</sup>

### Razvoj autobiografske proze

Iako su znanstvenici koji su promatrali autobiografije s književno-teorijske strane u razna doba i kod raznih autora vidjeli početke ovog žanra, za nas je važno razumjeti kako se on uvelike razvijao kroz antiku, srednji vijek (na koji su najviše utjecale Augustinove

- 
- poimanje samog sebe u autobiografiji. Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, Naklada Ljevak, Zagreb 2013, 121.
- 9 Mark L. Howe, „Early Memory, Early Self, and the Emergence of Autobiographical Memory“, *The Self and Memory*, ed. by Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend, Psychology Press, New York 2004, 55-58.
- 10 Ibid., 61; To ne znači da se prva sjećanja mogu pratiti tek od 5-6 godine života. Npr. Filip Čorlukić u svojoj autobiografiji navodi da svoja prva sjećanja ima od svoje treće godine života, pa najavljuje: „Kratak prikaz onoga što se događalo prije toga prikazivat ću onako kako sam čuo od mojih roditelja, dok su preostala kazivanja u ovoj knjizi plod mojih sjećanja“. Filip Čorlukić, *Moja sjećanja na minulo stoljeće*, Naklada Ceres, Zagreb 2015, 7.
- 11 Dan P. McAdams, „The Redemptive Self: Narrative Identity in America Today“, *The Self and Memory*, ed. by Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend, Psychology Press, New York 2004, 95.
- 12 Beike, Lampinen, Behrend, „Evolving concepts“, 5.
- 13 Fivush, „The Silenced Self“, 75.

*Ispovijedi*),<sup>14</sup> kao i rani novi vijek, te ga teško možemo jednoznačno promatrati od određene točke u vremenu.<sup>15</sup>

Razvoj autobiografija u hrvatskim krajevima možemo pratiti od srednjeg vijeka. Ne radi se još o autobiografijama kakve danas poznajemo, iako možemo reći da razna djela sadržavaju određenu, veću ili manju, dozu takvog narativa. Npr. sjećanja zadarskog patricija Pavla Pavlovog (Paulus de Paulo, kojeg je starija hrvatska historiografija kroa-tizirala u Pavla Pavlovića), makar se ponekad navode kao prva hrvatska autobiografija, sadržavaju najvećim dijelom elemente kronike: prate se događaji iz javnog i političkog života Zadra i okolice s kraja 13. i početka 14. stoljeća.<sup>16</sup> Ipak, preko mnogih autora koji su slijedili u nadolazećim stoljećima došlo je do daljnjeg razvoja žanra. Autobiografske elemente vidimo u djelima Janusa Pannoniusa, Matije Vlačića Ilirika, pa sve do obliko-vanih diskursa kod Bartola Kašića i Baltazara Adama Krčelića.

Kroz cijelo to vrijeme autobiografski diskurs i dalje formalno nalazimo tek uzgred u korpusu hrvatske pisane riječi.<sup>17</sup> Tek sredinom 18. stoljeća nastaju memoari baruna Franje Trenka, koji su u različitim verzijama još tijekom istog stoljeća doživjeli mnoge prijevode na svjetske jezike (makar ne i hrvatski).<sup>18</sup> Nakon što su još uvijek relativno rijetki autori u 17. i 18. stoljeću pokušali prenijeti viđenje vlastita vremena, dolazak romantizma u hrvatske krajeve u 19. stoljeću označio je pojavu modernih autobiografija i memoara.<sup>19</sup>

Iako razne autobiografske tekstove doista možemo pratiti u svijetu u kontinuitetu od pojave pismenosti (Egipta, Grčke, Rima), o modernoj autobiografiji u svijetu, ono j u kojoj su autori nastojali propitkivati svoj cjelokupan život, možemo govoriti od 18.

14 Tarot, „Autobiografija“, 156.

15 Za više o antičkim počecima i njihovom utjecaju na autobiografije vidi: Zlatar, *Ispovijesti i životopis*, 79-91.

16 Helena Sablić Tomić, *Hrvatska autobiografska proza: rasprave, predavanja, interpretacije*, Naklada Ljevak, Zagreb 2008, 85. Vidi: Pavao Pavlović, *Memoriale Pauli de Paulo, patritii Iadrensis (1371-1408)*, Kr. zemaljska tiskara, Zagreb 1904.

17 Za više o analizi srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih autobiografskih elemenata u hrvatskoj knji-ževnosti vidi: Andrea Zlatar, *Autobiografija u Hrvatskoj: Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*, Matica hrvatska, Zagreb 1998, 19-80.

18 Iako će pitanje stvarnog autorstva Trenkovih memoara ostati čini se otvoreno, važno je napomenuti da je tokom 18. stoljeća bilo više njihovih verzija. One pričaju o životu punom pustolovina, osobnih sukoba (duela), lukavstava, ali i ranjavanja, bolesti, osobnih tragedija itd. Na hrvatski je konačno pre-vedena i 2015. objavljena ona verzija (prva) koja je vremenski bila najbliža samom autoru, a time i možda ona koju je Trenk, izravno ili neizravno, doista sastavljao. *Memoari baruna Franje Trenka*, ur. Alexander Buczynski, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Bara-nje, Slavonski Brod 2015, posebno 7-10.

19 Npr. u ovo doba nastaju sjećanja fra Grge Martića, Ivana Perkovca i Ante Starčevića. Sablić Tomić, *Hrvatska autobiografska proza*, 86. / Čini se da je utjecaj romantizma bio presudan i u njemačkom slučaju, gdje su Herder i Goethe komentirali (i propagirali) pojavu autobiografija kao dio procesa oslobađanja ljudskog duha. Lloyd Davis, „Critical debates and early modern autobiography“, *Early modern autobiography: Theories, genres, practices*, ed. by Philippa Kelly, Lloyd Davis, Ronald Bedford, University of Michigan Press, Ann Arbor 2006, 19.

stoljeća.<sup>20</sup> Zanimljivo, u isto doba u kojem se javljaju moderne autobiografije u Europi možemo staviti i početke ozbiljne historiografije, one koja se odvaja od literature te počinje inzistirati na statusu znanosti.<sup>21</sup> Nakon toga, s pojavom i daljnjim razvojem modernog, građanskog društva dogodile su se važne promjene, koje su se odrazile i na autobiografsku prozu.<sup>22</sup> Prije svega, dizanjem razine pismenosti među stanovništvom od 19. i u 20. stoljeću dolazi do „demokratizacije pisanja“, u kojem pisanje autobiografija više nije bilo povlastica viših društvenih slojeva. To je dovelo i do pojave „autobiografske kulture“, kada je došlo do porasta takvih tekstova, broja osoba koje ih pišu, ali i proučavaju.<sup>23</sup> S druge strane u isto je doba došlo i do razvoja psihologije, koja je počela sve veći naglasak stavljati na pojmove poput percepcije, uma, (osobnog) identiteta, subjekta i subjektivnosti.<sup>24</sup> Sve navedeno je rezultiralo pojavom izdavača koji su se specijalizirali isključivo za objavu autobiografske proze, kao i mnoštva priručnika u kojima se objašnjava kako sastaviti priču o vlastitom životu.<sup>25</sup>

Tijekom 20. stoljeća i u Hrvatskoj je broj izdanih autobiografija i memoara eksponencionalno narastao u odnosu na ranija razdoblja. One su postale popularni, ali i praktični izvor – kako za stručnjake raznih disciplina, tako i za zainteresiranu neznanstvenu publiku, uvijek željnu saznanja o događajima „iza kulisa“ i tuđoj intimi.<sup>26</sup> Osim toga, njihova brojnost doprinijela je tome da ih se shvati kao ozbiljan korpus izvora za različita znanstvena istraživanja.

20 David Carlson, „Autobiography“, *Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from 19th and 20th Century History*, ed. by Miriam Dobson and Benjamin Ziemann, Routledge, New York 2009; 175. Zanimljivo, uočilo se kako se u stoljeću koje je prethodilo pojavi moderne autobiografije u likovnoj umjetnosti naglo počeo (kvalitetom i kvantitetom) razvijati žanr autoportreta, kao slikovnog samoopisivanja pojedinca, sada s novim socijalnim i estetičkim konotacijama. Neki smatraju da je pojava kvalitetno izrađenih ogledala u 17. stoljeću bila presudna da se slikari počnu ozbiljnije baviti autoportretima. Zlatar, „Od teorije autobiografije“, 228, Maurice Couturier, „Autobiografsko poricanje“, *Književna revija*, XXXVII, br. 1/2 (1997): 145.

21 Jeremy D. Popkin, *History, Historians, and Autobiography*, The University of Chicago Press, Chicago 2005, 15.

22 Glagau, „Romaneski elementi“, 92.

23 Za više o promjenama unutar mentaliteta društava, zbog čega su se sve više tokom 19. i 20. stoljeća počela pisati razna sjećanja i ispovijedi vidi: Jerome Hamilton Buckley, *The Turning Key: Autobiography and the Subjective Impulse since 1800*, Harvard University Press, Cambridge-London 1984.

24 Peter Hechs, *Writing the Self: Diaries, Memoirs and the History of the Self*, Bloomsbury Academic, New York-London 2013, 5-6.

25 Renata Jambrešić et al., „Signali autobiografskoga diskursa“, *Kolo*, IX, br. 3 (jesen 1999): 254; Zlatar, „Od teorije autobiografije“, 231.

26 Uzmimo samo primjer pojave popularnih časopisa *Moja tajna* ili *Moja sudbina*, mjesečnika koji su se pojavili prije dvadesetak godina te specijalizirali za iznošenje senzacionalističkih priča pisanih u pravom licu jednine, stvarnih ili izmišljenih, poznatih ili manje poznatih osoba. Vidi: *Moja sudbina: Ispovijedi koje piše život – revija za ženu i obitelji* (Zagreb, 1994-danas), *Moja tajna: Revija za modernu ženu* (Zagreb, 1995-danas).

## Autobiografije i memoari

Riječ autobiografija, makar u sebi ima grčki korijen i u osnovi je možemo doslovno prevesti kao „samoopisivanje života“, po prvi se put u tom obliku pojavila prilično kasno – na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u engleskoj književnosti.<sup>27</sup> S druge strane, podrijetlo riječi memoari je nešto starije. Ona dolazi od francuskog *mémoires* te označava sjećanja.<sup>28</sup>

Gledajući u strogo književnom smislu, autori autobiografija i memoara čine istu stvar – opisuju svoj prijašnji život. Dapače, sve do pojave suvremenih autobiografija u 18. stoljeću i njihova žanrovskog odvajanja, pojam memoari zapravo je označavao samoopisivanje i političke i privatne prošle zbilje pojedinca.<sup>29</sup> Ipak, kao što smo rekli, teško je jasno definirati što su autobiografije, a s druge strane teško ih je odvojiti od memoara. U članku ponekad paralelno koristimo oba termina, autobiografije i memoari, prvenstveno radi osnovne istoznačnosti njihova narativa (samoopisivanje), a time i njihovih zajedničkih osobina kao izvora za pisanje i podučavanje. Ipak, između ta dva pojma postoje suptilne razlike.

Danas se memoari razlikuju od autobiografija u užem smislu utoliko što su prvi usmjereni prvenstveno na društvene događaje i okolinu s kojom se autor susretao. Šira socijalna (npr. značajna politička) uloga pisca memoara u pojedinom društvu zapravo je presudna da njegovo djelo postane dio korpusa memoara.<sup>30</sup> Naime, zbog funkcija koje je obnašao ili, rjeđe, još obnaša, pisac memoara sastajao se s mnogim drugim pojedincima ili grupama iz vrha društva (političkog, vojnog, crkvenog, itd.). Radi se o osobama koje su, kao i autor memoara, bile u mogućnosti da utječu na šire grupe.<sup>31</sup> Makar i autobiografije i memoari predstavljaju subjektivni doživljaj pojedinca o prošlosti, memoari su prije svega okrenuti ka događajima u kojima sudjeluju autori kao „vrhovi“ društva te, za razliku od autobiografija, manje spominju npr. privatne ili obiteljske probleme, koji su se možda odvijali paralelno s nekim događajem što ga autor memoara opisuje.

27 Autobiography, <http://dictionary.reference.com/browse/autobiography> (posjet 27.8.2014); Predrag Finč, *Osobno kao tekst*, Antibarbarus, Zagreb 2011, 110-111. Na samom kraju 18. stoljeća i u Njemačkoj se počinje koristiti termin *Selbstbiographie*. Tarot, „Autobiografija“, 156.

28 Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, 109.

29 Andrea Zlatar, *Ispovijesti i životopis: srednjovjekovna autobiografija*, Antibarbarus, Zagreb 2000, 26.

30 Jacques Lecarme, Éliane Lacarme-Tabone, „Autobiografije i memoari“, *Književna revija*, XLII, br. 1/2 (2002): 6, Helena Sablić Tomić, *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb 2002, 149.

31 Iako Helena Sablić Tomić spominje podjelu memoarske proze „s obzirom na dominantne narativne strategije“ na tri cjeline (personalne memoare, socijalne memoare s političkom memoaristikom kao podžanrom te povijesne memoare koji često prelaze u ratne memoare), ne mogu se u potpunosti složiti s takvom podjelom, pogotovo kada imamo na umu da mnogi memoari pod jednim naslovom zapravo umnogome isprepleću mnoštvo događaja iz domene osobnog, društvenog, politike i rata. Sablić Tomić, *Intimno i javno*, 154-169. Npr. možemo se pitati jesu li memoari Winstona Churchilla socijalni (politički) ili povijesni (ratni) memoari? Unatoč ratnoj tematici, zbog većeg prisustva opisa političkih događaja (osobito u prvom dijelu) i piscu ovih redaka je teško dati jednostavan odgovor na ovo pitanje. Vidi: Winston Spencer Churchill, *Drugi svjetski rat*, sv. 1-2, Školska knjiga, Zagreb 2002.

Za razliku od autora autobiografije, koji se u osnovi bavi postankom i razvojem svoje osobnosti, pisac memoara ne opterećuje se vlastitom egzistencijom, ne preispituje svoje osjećaje, ne pita se što ga određuje, itd.<sup>32</sup> On reducira svoje *Ja* na jednu sferu, najčešće onu društvenu.<sup>33</sup> Pisci memoara ne „subjektiviziraju naraciju“, tj. u osnovi ne iznose intimne stvari i poetske osobne dojmove, čime zapravo nastoje dobiti i na (dojmu) objektivnosti te (prividu) istinitosti vlastitih tvrdnji. Dapače, može se reći kako autor memoara piše svoje djelo s namjerom njegove javne upotrebe, dakle s jasnim ciljem korištenja, dok autor autobiografije može pisati za sebe samoga.<sup>34</sup> Zato ćemo u autobiografijama prije nego u memoarima češće nalaziti na intimnije ispovijedi. Npr. Lavoslav Kraus (po zanimanju liječnik) i Zvonimir Rogoz (glumac) prisjećaju se u autobiografijama svojih mladenačkih posjeta javnim kućama.<sup>35</sup> S druge strane, pisci memoara, mahom aktivni ili umirovljeni političari, takve priče naravno neće spominjati.

Na ovaj način dolazimo do još jednog seta razlika između autobiografija u užem smislu te memoara, koje ćemo ovdje ponovo istaknuti. Dok kod memoara moramo imati na umu prvenstveno društvene i političke tendencije koje su ostavile traga na autoru narativa, kod autobiografija moramo voditi računa o puno više dubljih, osobnijih, suptilnih i romanesknijih elemenata koji su utjecali na oblikovanje autorovih stavova.<sup>36</sup>

Uvaživši sve dosad rečeno, valja reći kako često upravo (nasilni ili nenasilni) silazak s vlasti kod pojedinca može predstavljati okidač da počne promišljati o svojim ranijim profesionalnim potezima te razmišljati o pisanju i objavi memoara.<sup>37</sup> Takva osoba često smatra da su njezine priče zanimljive i relevantne, a ono što pogoduje nastanku memoara nesumnjivo je i višak vremena koji nastaje nakon gubitka utjecaja nad društvom.<sup>38</sup>

32 Usp. Lecarme, Lecarme-Tabone, „Autobiografije i memoari“, 2, i Finci, *Osobno kao tekst*, 110-111.

33 Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, 109, Helena Sablić Tomić, *Hrvatska autobiografska proza: rasprave, predavanja, interpretacije* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2008): 86-87.

34 Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 106.

35 Usp. Lavoslav Kraus, *Susreti i sudbine. Sjećanja iz jednog aktivnog života*, Glas Slavonije, Osijek 1973, 68-69, te Zvonimir Rogoz, *Mojih prvih 100 godina*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1986, 48.

36 Glagau, „Romanesknji elementi“, 94.

37 Donekle je slično s autobiografijama. Početke pisanja mnogih „samoopisa“ zapravo su potakli neki za autora specifični događaji, u kombinaciji s viškom slobodnog vremena koje im se našlo na raspolaganju. Philippa Kelly, Lloyd Davis, Ronald Bedford, „Introduction“, *Early modern autobiography*, 4.

38 Tarot, „Autobiografija“, 160. Razlozi za početak pisanja mogu biti i prozaičniji. Tako bivši ministar i ban Viktor Ružić piše svoje kraće uspomene na početku objašnjavajući kako je dugo odbijao pisati memoare jer nema dobru memoriju ni stil, a jedino što je imao bilo je krajem 1960-ih – vrijeme. Ipak, kako bi udobrovoljio svog zeta, koji ga je na pisanje dugo nagovarao, Ružić se odvažio na taj posao. Navodno je za uzvrat, kao dobar djed, tražio od zeta da njegove unuke, koje su imale problema u školi, pusti na tečaj skijanja. Neobjavljena autobiografska sjećanja Viktora Ružića naslovljena „Moje uspomene“, Državni arhiv SlavonSKI Brod, Arhiv obitelji Brlić SlavonSKI Brod, kutija 105, sv. 31. S druge strane, Vladimir Velebit, jedan od otaca diplomacije socijalističke Jugoslavije, također na početku svojih sjećanja ističe da piše o sebi i svojim precima za svoje unuke. Iako se on jasno pita: „Je li to zaista važno?“ odmah u idućim rečenicama sam sebi pomalo sjetno, ali odlučno odgovara: „Moje vrijeme sad ne košta ništa. Nemam više nikakvog zaduženja, ne moram raditi za svoje uzdržavanje. Sasvim je

Uzevši ovo u obzir, ne treba čuditi što je u prvih dvadesetak godina nakon Drugog svjetskog rata nastao čitav niz memoara koje su objavljivali nekad poznati političari i društveni djelatnici Kraljevine SHS/Jugoslavije, koji su se tada našli u političkom egzilu.<sup>39</sup>

Na kraju valja primijetiti i jednu, neki bi rekli semantičku, ali bitnu pojavu – kako neka građa koju znanstvenici (povjesničari) stavljaju uže u okvir memoaristike, u širem smislu zapravo ima više drugih karakteristika (ili elemenata). Uzmimo za primjer sjećanja osječkog pravnika i istaknutog hrvatskog političara 1860-ih Antuna Stojanovića *Opisanje mog života* s podnaslovom *Memoarski zapisi o Osijeku (1822.-1866.)*.<sup>40</sup> Nakon što je 2000. knjiga objavljena, mnogi su je instinktivno svrstali u domenu memoara. Ipak, uzevši u ruke samu knjigu, vidimo da se ona sastoji od šest dijelova. U prvih pet dijelova autor redom priča o prošlosti svoje obitelji, uspomena iz djetinjstva, narodnim običajima. Po tim dijelovima *Opisanja* se prilično poklapaju s nekim drugim, onodobnim i kasnijim tekstovima slične tematike, ali koje prije možemo svrstati u široko polje autobiografija.<sup>41</sup> U konačnici tek zadnje, šesto poglavlje *Opisanja* donosi podatke o političkim prilikama, a zatim slijedi i „Opis moje osobe“, kao svojevrsan kraći dodatak u kojem se autor pozabavio vlastitim sudjelovanjem u raznim događajima svoga doba. Uz sve navedeno, neki dijelovi njegova teksta imaju obilježja dnevnika, jer prate događaje iz dana u dan.<sup>42</sup> Iako se nesumnjivo radi o autobiografskom djelu u širem smislu te riječi, zbog miješanja raznih žanrova i tematskih cjelina teško je tvrditi da su Stojanovićeva sjećanja (samo) memoari, tim više jer su namijenjena prvenstveno autorovim potomcima, a posredno mogu poslužiti i kao „izvor za književna povijesna, etnološka, sociološka i kulturološka istraživanja“.<sup>43</sup> Na isti način možda i opširna sjećanja Dušana Bilandžića *Povijest izbliza: Memoarski zapisi 1945-2005*, ako izuzmemo „Prolog“ i idućih desetak stranica, a uvažavajući (datumsku) strukturu na koju sam autor inzistira, možemo svrstati prije u dnevničku nego u memoarsku građu. S druge

svejedno kako ću utrošiti vrijeme do svoje smrti.“ Vladimir Velebir, *Moj život*, Fraktura, Zagreb 2016, 3.

39 Ne zbog „kvalitete teksta“, već zbog ranije uloge samih autora, osim Mačekovih, Meštrovićevih, Kljakovićevih i drugih memoara koje ćemo još spominjati, istakao bih kao primjer ovdje neke, možda manje poznate zapise istaknutih osoba, koje su obilježile naš prostor u prvoj polovini 20. stoljeća – npr. (bivšeg) kralja Petra II. Karađorđevića ili poglavnika Ante Pavelića. Usp. Peter II of Yugoslavia, *A King's Heritage*, G. P. Putnam's Sons, New York 1954; Ante Pavelić, *Doživljaji*, Starčević, Zagreb 1996; Ante Pavelić, *Doživljaji II*, Vratna Gora, Zagreb 1998; Ante Pavelić, *Doživljaji III*, Naklada Bošković, Split 2008. Nedavno su sva tri sveska (kod kojih također možemo sumnjati u to da ih je svojeručno sastavio sam Pavelić) izdana objedinjeno. Vidi: Ante Pavelić, *Doživljaji*, Despot Infinitus, Zagreb 2015.

40 Antun Stojanović, *Opisanje mog života. Memoarski zapisi o Osijeku (1822.-1866.)*, prir. Stanislav Marjanović, Matica hrvatska Osijek i Osječka riječ, Osijek 2000.

41 Osobno me podsjećaju npr. na *Egzil* Enza Bettize, koji je također, između autobiografije i memoara, dobar dio svoga teksta posvećuje opisu vlastite obitelji, djetinjstva, običaja, pa čak i prehrambenih navika doba svoje adolescencije. Vidi: Enzo Bettiza, *Egzil*, Marjan tisak, Split 2004.

42 Za više vidi: Stojanović, *Opisanje mog života*.

43 Dinko Župan, „Antun Stojanović, Opisanje mog života“, *Scrinia Slavonica*, II, br. 1 (2002): 557.

strane, opširnost zapisa pod pojedinim datumom te njihova gotovo isključiva politička usmjerenost daju za pravo da se Bilandžićevo djelo, gledajući izvan formalnih okvira, može svrstati u korpus memoara.<sup>44</sup> Ovi primjeri samo pokazuju kako je ponekad vrlo teško jednoznačno odrediti i jednim pojmom označiti mnoga djela koja bar djelomično sadržavaju autobiografski ili memoarski diskurs.

S druge strane, kao reprezentativne primjere memoara u Hrvatskoj možemo uzeti Meštrovićeve *Uspomene na političke ljude i događaje*, pa i Mačekove *Memoare*, jer oni svjedoče gotovo isključivo o stvarima vezanim uz političke odnose u kojima su obojica autora sudjelovali – dapače, najviše one iz domene „visoke politike“. Iako time dobivamo jako dobre informacije o nekim problemima, iz tih se knjiga neće puno doznati o mnogim drugim temama. Npr. *Memoari* Vladka Mačeka najvećim su svojim dijelom okrenuti opisivanju događaja iz svijeta politike u koju je Vladko Maček bio involviran, kao jedan od najistaknutijih hrvatskih političara međuraća. Ipak, ako se želi saznati više o svakodnevnom životu, obiteljskim odnosima i ritualima te širem društvenom (političkom, ali i privatnom) okruženju u kojem je živio Vladko Maček na vrhuncu svoje popularnosti i moći, neće se uzeti *Memoare*, već sjećanja njegova sina Andreja Mačeka (koji su po svojoj formi bliži intervjuu).<sup>45</sup>

### Autobiografije i memoari kao izvor

Autobiografski tekstovi od svog su početka postajali integralni dio povijesti kao discipline koja izučava prošlost. Sami su prihvaćani kao istina, a mnogi njihovi dijelovi, često i zbog manjka drugih izvora, bili su direktno ili indirektno uključeni u historiografska i druga djela nastala nakon njih. Uzmimo primjer Gaja Julija Cezara. Opisi njegovih ratnih pohoda, pisani u prvom i trećem licu jednine,<sup>46</sup> predstavljaju i danas najvažniji izvor za političku povijest Rimskog carstva, napose promjene koje dolaze s Cezarom, zatim vojnu, administrativnu i tehničku povijest tog imperija, percepciju „drugog“, itd.<sup>47</sup>

Čini se da je povijest bila jedna od prvih znanosti koja je prihvatila autobiografije i memoare kao izvor na temelju kojeg može doći do određenih saznanja.<sup>48</sup> Ipak, ona

44 Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005.*, Prometej, Zagreb 2006. Kako su uočili teoretičari književnosti, u zadnjih pedesetak godina došlo je do formalnog, tj. diskurzivnog približavanja autobiografija i dnevnika. Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, 120-123.

45 Andrej Maček, Nino Škrabe, *Maček izbliza*, Disput, Zagreb 1999.

46 Caius Iulius Caesar, *Galski rat; Gradanski rat*, prev. i ur. Ahmed Tuzlić, Matica srpska, Novi Sad 1988; Philippe Lejeune, „Autobiografski sporazum“, *Autor-pripovjedač-lik*, ur. Cvjetko Milanja, Svjetla grada, Osijek 1999, 205.

47 De Bello Galico, <http://ancienthistory.about.com/od/gallicwars/a/072007DebelGall.htm> (posjet 4.8.2014)

48 Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 108.

nije bila jedina. Kao što smo rekli, autobiografije su postale zanimljive i teoretičarima književnosti i jezikoslovcima, ali i čitavom nizu drugih društvenih i humanističkih znanosti. Uzmimo samo primjer sociologije<sup>49</sup> ili antropologije<sup>50</sup> koje se preko njih trude proniknuti u posebnosti društva određenog prostora, pozadinu socijalnih odnosa, ulogu i djelovanje pojedinca u društvu, prošlu svakodnevicu (kao onu koja je odgovorna za sadašnjost), itd. Ipak, sve se znanosti služe autobiografskim tekstovima prilično oprezno.

Čim uzmemo u ruke kakvu autobiografiju ili memoare, moramo si postaviti pitanje: Što možemo saznati iz tog djela kao izvora? Ponekad puno, ponekad malo. Kao što nije svaki ključ za svaku bravu, tako se svaki povjesničar pri konstrukciji vlastita narativa služi određenom metodologijom, kao i izvorima. Svaki tip izvora ima svoje vrline, a razno gradivo (historiografska vrela) treba ispravno valorizirati. Tako je i s autobiografskim tekstovima, pri čijem se korištenju susrećemo s nizom prednosti i mana koje oni u svojoj biti sadržavaju.

Kod objavljenih autobiografskih i memoarskih djela često se može smetnuti s uma da su i ona pisana, ili barem priređena za čitanje među širom publikom, s nekim ciljem. Nedvojbeno, pri korištenju takvog gradiva treba u prvom redu postaviti pitanje vjerodostojnosti. Kao znanstvenici, moramo shvatiti da smo, čitajući određeno sjećanje, zapravo stavljeni na milost i nemilost autora koji nam kroz svoj tekst i na svoj način, služeći se svojim riječima, određuje funkciju prikazanoga<sup>51</sup> i preko toga iznosi određenu priču. Za njega je bitno samo da njegov narativ pritom ne iziđe izvan modelskih granica autobiografija i memoara.<sup>52</sup> Sam narativ može biti organiziran na više raznih načina jer je autor ionako ograničen jezično, ideološki, pamćenjem i društvenim okruženjem.<sup>53</sup> Uzmimo ovdje problem vremenskog pristupa autora autobiografija i memoara prošloj zbilji. Pojednostavljeno, autor može primijeniti dijakronijski ili sinkronijski pristup prošlosti. Većina autora kreće od vlastitog djetinjstva, a završava u svojoj starosti, u kojoj pišu sjećanja na bogat život.<sup>54</sup> Dapače, mnogi autori nastoje na početku pozicionirati svoju obitelj kako bi jasnije potom istaknuli i ono što je od mladosti oblikovalo njih same (genetika, ali i okolina). Krećući *od početka*, na taj način zapisana sjećanja prate životni put i stvaraju sliku, istinitu ili ne, o dosljednosti autorovih stavova.

49 John H. Goldthorpe, „The Relevance of History to Sociology“ *Sociological Research Methods: An Introduction*, ed. by Martin Bulmer, Macmillan Press and Transaction, New Jersey 2003, 158.

50 Judith Okely, „Anthropology and autobiography: participatory experience and embodied knowledge“ *Anthropology and Autobiography*, ed. by Judith Okely and Hellen Callaway, Taylor and Francis, New York 2005, 2-8.

51 Tarot, „Autobiografija“, 163.

52 Ibid., 164.

53 Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 111, 120-121.

54 Prije opisa vlastitog djetinjstva Vladimir Velebit vrlo je detaljno skicirao vrlo zanimljivu multietničku prošlost svojih predaka, od kraja 18. stoljeća pa do njegova vremena i to na temelju ne samo raznih obiteljskih priča, već i pravih dokumenata. Istražujući genealogiju, Velebit je vjerojatno nastojao stvoriti sliku o sebi u svijetu koji ga je okruživao. Velebit, *Moj život*, 3-26.

Drugi pak autori „preskaču“ u svom narativu, ne držeći se čak ni tematski osnove poglavlja. Npr. Vladko Maček i njegov dugogodišnji koalicijski kolega Svetozar Pribičević na više ili manje različite načine (doduše, i u razno doba) opisuju neke iste događaje.<sup>55</sup> Ipak, dok su Mačekovi memoari vremenski linearni, tj. priča se razvija od njegova djetinjstva, Pribičevićevi se čine kao tematski više ili manje isprekidan blok raznih problema. Stoga će se u pojedinim poglavljima njegova djela naći priče koje su vremenski međusobno udaljene i po tridesetak godina, a koje je autor spretno vezao u jedan, njemu odgovarajući tekstualno-misaoni skup.<sup>56</sup> Zašto pisati na taj način? Nelinearnom, tematskom orijentacijom diskursa se „oslabljuje funkcija ekspliciranja događaja u njihovoj liniji priče, a osnažuje se interpretacija na drugoj (višoj) razini“.<sup>57</sup>

Što se tiče sadržaja samoopisivanja, on može biti iznimno zanimljiv, do te mjere da za vrijeme čitanja možemo biti jako emotivno povezani sa subjektom. Ipak, uvijek moramo imati na umu da je ovaj izričaj, kao i svaki narativ, produkt čovjeka i zato može, ali ne mora odgovarati istini.<sup>58</sup> Iako autobiografije i memoari nude dublji, intimniji, a ponekad i jedini pogled na neki događaj, nisu oslobođeni (namjernih ili nenamjernih) grešaka – kao i svako ljudsko djelo. Iako u osnovi autobiografska djela isto kao i historografska istraživanja tvrde da iznose istinu,<sup>59</sup> autori autobiografija i memoara često

55 Npr. različito su opisali privatne audijencije u kojima su se obojica, samo nekoliko dana prije proglašenja Šestosiječanjske diktature, sastali s kraljem Aleksandrom. Usp. Maček, *Memoari*, 123-125. te Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb 1990, 83-88. Makar se može i strukturalno i tematski dovesti u pitanje je li *Diktatura kralja Aleksandra* memoarsko djelo, o čemu ćemo još raspraviti, većina njenog narativa odgovara memoarima.

56 Npr. prvi dio sedmog poglavlja („Načini borbe i uvjeti uspjeha“), koji ima šest stranica, započinje Pribičevićevim razgovorom s Bogdanom Medakovićem iz svibnja 1903. godine. Zatim se autor redom osvrnuo na govor Svetislava Popovića održan u siječnju 1932. u Narodnom predstavništvu, rad Hrvatskog sabora u listopadu 1918, Veleizdajnički i Friedjungov proces (1908-1909), pritom objašnjavajući stav Srba iz Hrvatske o Hrvatskoj i Srbiji, zatim razgovor s kneginjom Jelenom, da bi završio autorovim razgovorom s „nekim mladim Bugarinom“ u Pragu (vjerojatno 1931). Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, 159-165.

57 Zlatar, *Ispovijesti i životopis*, 176.

58 Primjera za autobiografije i memoare koji su privukli veliku pozornost javnosti, ali su se u konačnici pokazali fabriciranima ima mnogo. Npr. koncem prošlog stoljeća u SAD-u izašla je iz tiska autobiografija Mische Defonsece u kojoj je autorica opisala nekoliko godina vlastita djetinjstva u Drugom svjetskom ratu. Doista, radilo se o nizu nevjerojatnih priča, u kojima je ta šestogodišnja židovska djevojčica kroz nekoliko godina propješačila 3000 km kroz ratom zahvaćenu Europu, od Belgije do Ukrajine i natrag. Pri tome je navodno džepnim nožićem ubila njemačkog časnika, nakratko ju je posvojio čopor vukova, uspjela je neopaženo ući i izaći iz varšavskog geta itd. Unatoč tome što je njena knjiga u kratkom roku postala popularna, više je raznih istraživača dokazalo da autorica (pravim imenom Monique de Wael) porječe iz katoličke obitelji te da se za vrijeme Drugog svjetskog rata nalazila u školskim klupama u Belgiji. Sredinom 2014. čak joj je sudskim putem naređeno da izdavaču, koji se pouzdao u istinitost njezinih navoda, mora vratiti 22,5 milijuna dolara koje je zaradila objavom svoje izmišljene autobiografije. Alison Flood, „Author of fake Holocaust memoir ordered to return \$ 22.5m to publisher“, <http://www.theguardian.com/books/2014/may/12/author-fake-holocaust-memoir-to-return-22m> (pristup 15.9.2014)

59 Popkin, *History, Historians, and autobiography*, 11.

prešućuju, skrivaju od javnosti ili od samog sebe, povremeno i proturječno opisuju u svojim djelima, a rjeđe i namjerno lažu (što je ponekad teško dokazati).<sup>60</sup> Uzmimo kao primjer poznate *Ispovijesti*, možda i prvu suvremenu autobiografiju.<sup>61</sup> Iako u njima Jean Jacques Rousseau otkriva mnogo, detaljno i vrlo osobno svoj život, o kojem inače nemamo puno izvora, on upozorava čitatelja da ne vjeruje lakovjerno njegovim navodima. Makar ih sastavlja kao „ljubitelj pravde i istine“ te proklinje sve one koji sumnjaju u njihovu istinitost, Rousseau se u njima, između ostalog, subjektivno obračunava s osobama koje je smatrao neprijateljima. Osim toga, Rousseau je priznao kako je „istino-ljubivi tekst“ *Ispovijesti* obogatio „nevažnim ukrasima“.<sup>62</sup> Doista, poetsko obogaćivanje narativa nije strano autobiografijama. Iako ćemo nešto slično, ali zbog društveno-političke tematike manje, naći i u memoarima, ni oni nisu oslobođeni „obogaćivanja“, osobito u vidu anegdota (koje ne smiju umanjivati stupanj objektivnosti cjelokupnog narativa).<sup>63</sup>

Ipak, vratimo se pitanjima istinitosti iskaza. Prihvatimo li ovdje čak i premisu da je pojedini autor autobiografije imao najbolju namjeru da kaže istinu, ostaje pitanje je li se u nekim stvarima on nenamjerno prevario ili samozavarao? Ako je to učinio nehوتيčno, možemo li cjelokupan tekst njegova djela jednostavno odbaciti? Na ova pitanja nema lakog odgovora. Autor u autobiografiji izgrađuje vlastitu stvarnost koja može, ali ne mora, odgovarati istini. Na umu moramo imati i to da niti jedan autor autobiografije ni u jednom trenutku postojanja nije u posjedu potpune i objektivne istine o vlastitom životu.<sup>64</sup> Dodajući tome probleme s podsviješću svakog pojedinca, unutar koje zasigurno dodatno propitkujemo ali i skrivamo svoje misli, pitamo se može li neka osoba, čak i kada iskreno odluči zapisati svoja sjećanja, na potpuno objektivnan način prenijeti ih na papir? Jasno je da ne može.<sup>65</sup> Ipak, zbog toga ne treba očajavati, jer svaki je čovjekov zapis (pogotovo duži) na neki način subjektivan, što ne znači da nije iskoristiv za istraživanje.

Pojedini nas autor može beskrajno nagovarati da u potpunosti prihvatimo njegovo mišljenje kao istinito, ali ipak njegov svijet, koliko god uvjerljivo bio stvoren, u

60 Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, 114.

61 Zlatar, *Ispovijesti i životopis*, 27. Dobar su primjer kraća sjećanja poznatog filozofa Karla Jaspersa. Ona započinju rođenjem, a završavaju stanjem u Njemačkoj nakon pada nacionalsocijalizma. Ipak između tih dvaju „graničnika“ radnja nije vremenski linearna, već prati misaono jasan slijed koji je sam autor odredio. Karl Jaspers, „Vlastita slika“, *Republika: Mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo*, LXVII, br. 3 (2011), 10-27.

62 Jean Jacques Rousseau, *Ispovijesti*, Školska knjiga, Zagreb 1999, 317-320, 585-586, 744.

63 Sablić Tomić, *Intimno i javno*, 167.

64 Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, 111-112.

65 Iako nije napisao memoare, ban Josip Jelačić u jednom je pismu istakao poznatu rečenicu, koja pokazuje koliko je teško (za historiografiju) spoznajno prodrijeti u dubine ljudske psihe: „Moje ime pripada historiji; ona će o meni pričati, ali o onom, što sam na srcu nosio, o tom ne će ona ništa moći kazati.“ Cit. prema Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda: Od najstarijih dana do godine 1873.*, Matica hrvatska, Zagreb 1916, 312.

konačnici i dalje može biti potpuno izmišljen.<sup>66</sup> Ipak, kada i historiografija prihvati ovakav diskurs, za nju autobiografije i memoari nude subjektivan prikaz objektivnih povijesnih procesa. Pri tome se često nastoji dati refleksija na njihov unutarnji razvoj. Tako će memoari svjetskih državnika često pružati i intimna svjedočanstva o stavovima, ali i stanju svijesti pojedinaca ili grupa ljudi s kojima su ovi dolazili u kontakt; podatke koji u sâmo doba odvijanja određenog događaja možda neće biti dostupni javnosti. Ipak, oni i dalje nude naknadni komentar o prije nastalim djelima, koji može ali ne mora u potpunosti odgovarati istini.

Povezano je to i s nekim objektivnim problemima. Činjenica je da protokom vremena sjećanje pojedinca postaje sve manje vjerodostojno. Dapače, ono često postaje „kontaminirano“ vezivanjem istih s drugim, kronološki bliskim sjećanjima, ili novim, sadašnjim sklonostima – u svakom slučaju stavljeno u nove okvire koji u trenucima pisanja i objave trebaju opravdati određene ranije postupke autora.<sup>67</sup> Zato se često događa da u različitim izvorima i vremenima pojedinac daje drugačija svjedočanstva o istom događaju.<sup>68</sup> A autobiografije često znaju nastajati i po šezdesetak ili više godina nakon događaja koji se opisuje. Možemo li nakon tog vremena vjerovati piscu koji po sjećanju, nakon toliko godina, vjerno rekonstruira prošle dijaloge s drugim osobama? Vjerojatno ne, bar ne u potpunosti.<sup>69</sup>

Pri razumijevanju autobiografija važna je činjenica da su autori takvih zapisa mijenjali svoje životne stavove i zapisivali sjećanja u trenutku života u kojem su vremenski, ali i vlastitim društvenim okruženjem, nalazili „daleko“ od samih događaja koje su rekonstruirali.<sup>70</sup> Spoznajni psiholozi, koji su istraživali autobiografska sjećanja, jasno su uočili da su mnogi pojedinci, znajući ishod određenog događaja, revidirali vlastita sjećanja na to kako se on odvio. Uz to, često su prenaplašavali dosljednost između

66 Ibid., 117-118.

67 McAdams, „The Redemptive Self“, 96; Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, 111.

68 Uzmimo kao primjer jedan zoran, ali relativno nevažan primjer. Vladko Maček je novinarima, neposredno nakon audijencije kod kralja Aleksandra 4. siječnja 1929, koja je ujedno bila njegov prvi susret s kraljem, izjavio da je njihov razgovor trajao 35 minuta, da bi u kasnijem pismu Ivanu Meštroviću naveo da je sastanak s vladarem trajao oko 15 minuta. Nadalje, u svojim memoarima Maček je za istu audijenciju prvo istaknuo da se odvijala „najviše pola sata“, a nekoliko redaka dalje njeno trajanje odredio na „samo 20 minuta“. Usp. Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995, 45, te Vladko Maček, *Memoari*, Dom i svijet, Zagreb 2003, 123.

69 Tarot, „Autobiografija“, 164-165. Npr. Ivan Meštrović vrlo često koristi upravni govor, opisujući tako vrlo živo razgovore koje je vodio s političkim vodama Kraljevine Srbije, a nakon toga i Jugoslavije, i po pedesetak godina prije nastanka svojih memoara. Doista je teško tvrditi da su se svi ti razgovori odigrali u potpunosti kako ih je on zapisao u emigraciji nakon toliko vremena. Vidi: Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb 1993.

70 Cameron, Wilson, Ross, „Autobiographical Memory and Self-Assessment“, 209-210.

trenutnih vlastitih stavova te ranijih vjerovanja i ponašanja.<sup>71</sup> Mnoge autobiografije stoga doista zvuče kao svojevrsne *sucess stories*, tj. priče o uspjehu.<sup>72</sup>

Za razliku od teoretičara književnosti, kojima je odnos između činjenica i interpretacije manje važan ili potpuno irelevantan, dok je bitnija književna vrijednost izričaja,<sup>73</sup> povjesničarima je pitanje ovoga odnosa vrlo važno, ali je u domeni njihove profesionalne procjene. Kada sjećanja konačno budu ukoričena, često se ističe da su ona intimnija, ali i preciznija, pa čak i u opisu šira od npr. ranijih intervjuja koje je isti pojedinac davao. Ono što autobiografije i memoari nedvojbeno pružaju te zašto ih i laička i znanstvena publika cijene, intimni je pogled u svijest i raspoloženje pisca u vremenu nastajanja autobiografskog teksta.<sup>74</sup> Iz ovoga proizlazi da autobiografije i memoari nedvojbeno u dubini svoga narativa nude zapis o životnom raspoloženju jednog vremena.<sup>75</sup> Iako autor može pogriješiti pri iznošenju nekih detalja (npr. pobrkati datume ili redosljed događaja), on i dalje daje obavijest o osjećajima, raspoloženjima, nazorima i životnim perspektivama koja su kod njega postojala u određenom trenutku, barem onome nastanka iskaza.<sup>76</sup>

U autobiografskom diskursu autori u jednom trenutku života slažu i interpretiraju događaje iz svoje prošlosti služeći se sjećanjima, ali zajedno s trenutnim znanjem i razumijevanjem sebe, kao i svijeta koji ih okružuje.<sup>77</sup> Tako sjećanja poznatih hrvatskih likovnih umjetnika, slikara Jozе Kljakovića i kipara Ivana Meštrovića, imaju jaku protujugoslavensku i antijugokomunističku crtu. To je razumljivo, jer su i Meštrović i Kljaković bili protivnici totalitarizma te su zbog toga bili progonjeni i od vlasti socijalističke Jugoslavije, kao i režima Nezavisne Države Hrvatske prije toga. Oba naslova su nastala u prvih desetak godina nakon Drugog svjetskog rata te su objavljena u vrijeme (političkog) izgnanstva autora. Ipak, za nas je ovdje bitnije što su se petnaestak godina poslije prve objave svojih djela i Kljaković i Meštrović pomirili s jugoslavenskim režimom, barem na neki način. Kljaković se čak, nakon Meštrovićeve smrti, vratio u Zagreb, gdje je i umro 1969. godine.<sup>78</sup> Bi li sjećanja obojice, u slučaju da su ih priprema-

71 Ibid., 210-211.

72 Lloyd Davis, „Critical debates and early modern autobiography“, *Early modern autobiography*, 20-21. Priča o uspjehu element je i memoara, makar vjerojatno u ponešto manjem opsegu.

73 Za mnoge od njih je autobiografija jednostavno pripovjedni tekst i dio književnosti te u njoj ne vide drugu društvenu ulogu koju može imati. Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 115, Renata Jambrešić et al., „Signali autobiografskoga diskursa“, 248.

74 Glagau, „Romanesknii elementi“, 91.

75 Carlson, „Autobiography“, 177-178.

76 Tarot, „Autobiografija“, 158.

77 Jessica J. Cameron, Anne E. Wilson, Michael Ross, „Autobiographical Memory and Self-Assessment“, *The Self and Memory*, ed. by Denise R. Beike, James M. Lampinen, Douglas A. Behrend, Psychology Press, New York 2004, 207.

78 Usp. razna izdanja Kljakovićevih i Meštrovićevih uspomena: Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, „Autorovi prijatelji“, Buenos Aires 1952; Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, Matica hrvatska i Akademija likovnih umjetnosti, Zagreb 1992; Jozo Kljaković, *U suvremenom kaosu*, Matica hrvatska, Zagreb 2011; Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Knjižnica Hrvatske revije, Buenos

li za objavu primjerice 1920-ih ili u zadnjoj godini vlastita života bila identična onim objavljenima, emigrantskim? Pogledajmo i drugi primjer, sjećanja jednog od čelnih ljudi Nezavisne Države Hrvatske, Slavka Kvaternika.<sup>79</sup> Bi li određene događaje Kvaternik identično opisao da se u isto doba (1946-1947) nalazio na slobodi, a ne u zatvoru čekajući suđenje i smrtnu osudu? Nesumnjivo ne bi.

Ako čak i kritički imamo na umu da čovjekovo djelovanje ima određeni cilj te je ono više ili manje svjesno, kod autobiografskih tekstova možemo se upitati jesu li autori namjerno na neki način opisali određene pojedince ili događaje, navodeći „vodu na svoj mlin“ radi sebe samoga (npr. kao ispovijed), opravdanja svojim potomcima ili široj obitelji, društvenom okruženju ili grupama koje su nastavljale njihove ideje (npr. članovima iste političke stranke) ili jednostavno kako bi „sudu“ javnosti ili povijesne znanosti opravdali, pa čak i nametnuli svoje viđenje.<sup>80</sup> Ta uloga autobiografija jest da od zaborava otrgne i drugima prezentira ono što pojedinac odredi.<sup>81</sup> Autor autobiografije ili memoara kroz svoje djelo nastoji zaokružiti svoj život i djelovanje, jer on „sluti smisao svog života“. Stoga se pri opisivanju pojedinih događaja iz života služi sredstvima po vlastitoj volji, a uz to izdvojenim sjećanjima često ne daje istu važnost, dok druga namjerno nastoji povezati u jednu logično zaokruženu cjelinu.<sup>82</sup>

Memoarska proza, „ako i ne apsolutno historiografski istinita, [...] psihološki je uvjerljiva i autentična, ona svjedoči o nekakvoj ‘višoj’ istini“.<sup>83</sup> Dublji, znanstveni ulasci u autobiografski diskurs doveli su do zanimljivih saznanja. S jedne strane, autori autobiografija i memoara nastojali su se selektivno distancirati od pojedinog vlastitog djelovanja u prošlosti. S druge strane, uočeno je da su mnogi autori autobiografija i memoara pre naglašavali svoje vrline ili ulogu u pojedinim događajima, osobito kada su se uspoređivali s drugim osobama u svom okruženju u tom ranijem vremenu.<sup>84</sup> Ovakav samoljubivi diskurs, u većoj ili manjoj mjeri zapravo je još jedna važna odrednica gotovo svih autobiografija i memoara.<sup>85</sup> S njom na umu dolazimo do saznanja da sam

Aires 1961; Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb 1969; Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb 1993.

79 Nada Kisić-Kolanović, *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, Golden Marketing, Zagreb 1997.

80 Andrea Zlatar, koja se prvenstveno bavila srednjovjekovnim autobiografijama, možda je malo pre naglasila njihovu ispovjednu ulogu. Zlatar, *Ispovijest i životopis*, 9-20. Smatram da je, pogotovo u moderno i suvremeno doba, svjesna ili nesvjesna namjena koju su pisci namijenili autobiografskim tekstovima (ili nekim njihovim dijelovima) u 19. i 20. stoljeću postala raznorodnija te ju je ponekad teško otkriti bez dubljeg ulaska u ulaska u autorovu svijest, ali i druge izvore koji opisuju događaje koje i on sam prikazuje.

81 Stefan Zweig, *Jučerašnji svijet*, Antibarbarus, Zagreb 1999, 11.

82 Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, 113.

83 Glagau, „Romaneski elementi“, 91.

84 Cameron, Wilson, Ross, „Autobiographical Memory and Self-Assessment“, 212-213.

85 Couturier, „Autobiografsko poricanje“, 146. Navedimo kao jasan primjer određenog autobiografskog egoizma memoare Milana Stojadinovića, jednog od najpoznatijih premijera Kraljevine Jugoslavije. Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Otokar Keršovani, Rijeka 1970.

autobiograf određuje tko će se od osoba iz njegova okruženja naći u djelu te kada će i kako oni doći do riječi – ne dajući u svom zapisu prostora pojedincima ili grupama „nikakve mogućnosti nasilnog ulaska u prostor knjige“, tj. mogućnosti da u istom tekstu na konkretan način opovrgnu (ili potvrde) njegove tvrdnje.<sup>86</sup>

Radi sveg ranije pobrojanog, jedna od opasnosti koja se javlja u korištenju memoarskog gradiva leži u mogućnosti da njezin korisnik, tj. čitatelj, zapadne u fetišizaciju autora memoara, prenaglašavajući njegov stvaralački genij ili držeći sve dijelove njegova teksta neosporno istinitima.<sup>87</sup> Posljedica toga može biti da dotični počne umanjivati ili ignorirati značaj drugih izvora koji pružaju svjedočanstvo o istome događaju, vremenu, osobi, društvu itd. Doista, prolazeći kroz množinu raznorodnih izvora koji svjedoče o istome možemo napraviti bolju rekonstrukciju nego kad se oslonimo na jedan izvor ili jedan njihov tip. Ipak, ponekad se događa da autobiografije i memoari jedini nude svjedočanstvo o nečemu. U tim situacijama kao povjesničari, na temelju svog znanja, moramo se odlučiti: vjerovati im u potpunosti, u određenoj mjeri ili ih (na stručan način) odbaciti, pa čak i zanemariti.

Zbog svih pobrojanih problema mnogi povjesničari „ne vole“ autobiografske tekstove, držeći ih ponekad i nezasluženo, ponajviše zbog pobrojanih „mana“, manje pouzdanima od primarnih izvora, npr. dokumenata raznih razina vlasti (izvršne, sudske, itd.).<sup>88</sup> Iako je njihova kritika autobiografskog gradiva i njegove upotrebljivosti jasna, valja primijetiti da je čak i to primarno gradivo nastalo za nekoga, s nekim ciljem.<sup>89</sup> Uostalom, tako je sa svim pisanim izvorima.

Ako uvijek imamo na umu sve probleme koji dolaze „u paketu“ s korištenjem autobiografskog ili memoarskog djela te „dublje“ i kritičnije uđemo u sam narativ, smatram da se ovaj problem može prevladati, bar u nekim slučajevima. Savjesnim ulaskom u autobiografsko ili memoarsko djelo kao povijesni izvor, shvatit ćemo da ono može dobro poslužiti u pisanju povijesti, ali i podučavanju. Uzevši u obzir ograničeno vrijeme za obradu određenih lekcija, pri korištenju memoara kao sredstva podučavanja treba voditi računa da se izabere dio koji je dovoljno reprezentativan, ali i razumljiv učenicima ili studentima. Isto tako, dobar nastavnik trebao bi pojasniti slušačima tko je autor,

86 Lecarme, Lacarme-Tabone, „Autobiografije i memoari“, 4.

87 Tome pogoduje i sam način objave nekih, osobito memoarskih djela (više svezaka, luksuzna oprema izdanja, predgovori u kojima se heroizira autora, itd.). Volker Hoffmann, „Tendencije u njemačkoj autobiografskoj literaturi 1890-1923“, *Kolo*, XII, br. 2 (ljetno 2002): 128-129; Antonio Gómez-Moriana, „Naracija i argumentacija u autobiografskoj pripovijesti (Hispanski primjeri)“, u *Književna smotra*, XXIII, br. 84 (1991): 51. Kao primjer ove fetišizacije može se uzeti razne autobiografske izričaje Josipa Broza Tita, koje se dugo vremena vrednovalo potpuno nekritički. Ovakva pozamašna nekritičnost vidljiva je onda i kroz biografsku literaturu, koja je, unatoč mnoštvu informacija koje je dala, nastala na temelju takvog samoopisivanja. Npr. Vladimir Dedijer, *Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita I-III*, Rad, Beograd 1980-1984.

88 Meštović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, 1-2; Carlson, „Autobiography“, 176.

89 Za više o izvorima općenito, njihovoj kritici i interpretaciji vidi: Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*, Novi Liber, Zagreb 2001, 384-410.

zbog čega on iznosi priču o prošlosti na takav način te zašto je njegovo svjedočanstvo relevantno.

### Priređivanje i objava sjećanja

Autobiografije i memoari do šire publike obično dolaze kao objavljeni tekstovi. Kao i kod svih drugih objavljenih izvora, i autobiografije od svog prvog zapisa pa do izdavanja mogu proći kroz manje ili veće izmjene koje čini autor, njegova obitelj (obično u slučaju autobiografija i memoara koji se objavljuju nakon smrti autora), stručni priređivač, prevoditelj (u slučaju da su originalni zapisi na stranom jeziku, kao npr. u originalu *Memoari* Vladka Mačeka ili Franje Trenka), pa čak i lektor te izdavač. Stoga se od nastanka do objave, u prolasku kroz to „sito i rešet“o, često događa da se dijelovi originalnog teksta (narativa) mijenjaju, izbacuju, ali i nadopunjuju – ponekad i s vrlo korisnim dodacima kao stručnim komentarima i objašnjenjima.<sup>90</sup> Ponekad bi prvu reviziju znao napraviti i sam autor. Npr. češći je slučaj da autobiografiju pojedinac sastavi na temelju neke ranije verzije autobiografije, dobro vođenih osobnih dnevnika, sačuvane korespondencije, a djelomično i drugih izvora.<sup>91</sup> Ponekad će autor u autobiografiju uklopiti i prijepise primarnih ili sekundarnih izvora, objavljena tuđa svjedočanstva i slično, što zapravo služi najviše kao potkrepa njegovih tvrdnji.<sup>92</sup> Ti drugi izvori, koje autor uključuje u narativ, često se prerađuju, ne samo radi toga da se uklupe u proznu autobiografsku formu, već i iz puno prizemnijih razloga – npr. zato što autor navode originalnih dnevničkih zapisa smatra preintimnima za objavu ili kako bi u procesu preinačivanja dnevnika bile učinjene dodatne stilske, pa čak i svjetonazorske promjene.<sup>93</sup>

90 Npr. Mačekovi memoari, u obliku u kojem su izdani u originalu u SAD-u 1957. (pod naslovom *In the struggle for freedom*) u odnosu na hrvatsko izdanje sadržavaju duži autorov predgovor o povijesti Hrvatske, ali su skraćeni za „neke detalje koji se odnose na događaje dvadesetih godina u prvoj Jugoslaviji“. Andrej Maček, „Predgovor“, Maček, *Memoari*, 8. Usp. Maček, *Memoari* te Vladko Maček, *In the struggle for freedom*, R. Speller and sons, New York 1957. Sjećanja Vladimira Velebita su, prema priznanju urednika, prije objave „jezično redigirana“ (jer su u originalu pisana više fonetski, tj. kako je sam autor govorio, što ne odgovara književnom hrvatskom jeziku 2016. godine), skraćena zbog raznih ponavljanja („redundantnih dijelova“) te „očišćena“ od njegovih mnogobrojnih opisa lova i putovanja (što je razumljivo jer je i objavljena verzija premašila 800 stranica). Ipak, bi li o autoru u vremenu više govorilo da se sve ostavilo kao u originalu? Velebit, *Moj život*, xxvi-xxvii.

91 Draaisma, *Zašto se život ubrzava što smo stariji*, 236.

92 Aichinger, „Problemi autobiografije kao jezično-umjetničkog djela“, 110. Za primjer navođenja primarnih izvora kao potkrijepe vlastitog diskursa možemo uzeti memoare Charlesa de Gaulla koji opisuju njegovo djelovanje u Drugom svjetskom ratu. Charles de Gaulle, *Mémoires de guerre*, vol. I-VI, Librairie Plon, Paris 1970.

93 Npr. poznati hrvatski politolog Dušan Bilandžić uredio je svoja sjećanja, koja je godinama vodio kao dnevnik (a time ih i barem u stilskoj mjeri izmijenio). Potom je iste vlastitim komentarima obogatio, napisao za njih „Prolog“ i „Epilog“ te u konačnici tek u tom obliku dao objaviti. Bilandžić, *Povijest izbliza*.

S druge strane, u nekim je djelima manje, a u drugima puno više, jasno vidljiva ruka priređivača autobiografskog teksta. Tako su *Kroničarski spisi* međuratnog hrvatskog političara Ivana Peršića zapravo amalgam čak šest različitih tekstova, od kojih su neki sličniji političkim raspravama, a drugi memoarskim osvrtima. Sve do objave 2002. oni su se nalazili u Peršićevom osobnom fondu u Državnom arhivu Zagreb, a time nisu dolazili do šire javnosti.<sup>94</sup> Zbog kratkoće pojedinih tekstova<sup>95</sup> razumljivo je što ih je Stjepan Matković kao vrijedni priređivač kritički popratio, dodatno uredio te zajedno objavio pod vrlo prikladno odabranim naslovom.

### Odnos prema memoarima kao izvoru u doba postmoderne

Kao što znamo, od sredine 20. stoljeća, tj. u postmoderni napravljen je važan zaokret u pitanjima pristupu i proučavanju tekstova. U naratološkoj analizi sve se manje pažnje počelo pridavati „tzv. građi i sadržaju, aspektu i karakteru [pa čak] i liku kao psihološkoj datosti“, dok se pažnju nastojalo skrenuti na nešto dublje – čovjekov (jezični) odnos prema svijetu.<sup>96</sup>

U zadnjih pedesetak godina tradicionalan stav prema pisanim izvorima, kao osnovi iz koje se može uspješno rekonstruirati prošla zbilja, ostao je dominantan u svjetskoj historiografiji.<sup>97</sup> Ipak, u pitanje su ga doveli mnogi uglednici iz krugova društvenih i humanističkih znanstvenika-poststrukturalista, među kojima i povjesničari, koji su istaknuli da, „ako se prošlost promatra kao tekst (pun ‘starih’ tekstova), koji se čita i koji se osmišljava, tada je moguće kritizirati ograničenja svake tekstualnosti“.<sup>98</sup> Da pojašnjamo, u znanstvenim se krugovima krajem 20. stoljeća čitav niz godina raspravljalo o tome može li se uopće prošla zbilja, pogotovo ona o kojoj doznajemo iz tuđih riječi

94 Ivan Peršić, *Kroničarski spisi*, Državni arhiv u Zagrebu i Dom i svijet, Zagreb 2002.

95 Peršićev tekst „Iz Hrvatske politike pol vieka prije osnutka Banovine Hrvatske“ ima samo 13 stranica. Ibid., 187.

96 Cvjetko Milanja, „Autor-pripovjedač-lik“, *Autor-pripovjedač-lik*, ur. Cvjetko Milanja, Svjetla grada, Osijek 1999, 7.

97 Dominantan stav historiografije prema narativima kao osnovama iz kojih se stvaraju spoznaje, kao i izvorima općenito, iz više je razloga doveden u pitanje. Za više o tome vidi: Keith Jenkins, *Promišljanje historije*, Srednja Europa, Zagreb 2008, posebno 71-73, 78-81. Npr. historijsko-etimološka istraživanja uspjela su dokazati kako su pojedine riječi kroz prošlost mijenjale svoje značenje, a da ne govorimo da se neke od njih i danas u različitim kulturama koriste u raznorodnom smislu. Tako je neka, u osnovi latinska riječ, jedno primarno značenje mogla imati u antici, drugo u srednjem vijeku, a treće kao riječ koja je danas dio korpusa engleskog, francuskog ili hrvatskog jezika. Zagovornicima relativizacije ovo je bio samo jedan od argumenata preko kojih su tvrdili da je do apsolutne spoznaje prošle istine nemoguće doći temeljem pisanih izvora. Derek Attridge, „Language as history/history as language: Sussure and the romance of etymology“, *Post-structuralism and the question of history*, ed. by Derek Attridge, Geoff Bennington and Robert Young, Cambridge University Press, Cambridge-New York 1991, 187-190.

98 Jenkins, *Promišljanje historije*, 56.

ili zapisa, istinski shvatiti i pravilno interpretirati te tako koristiti.<sup>99</sup> Doista, nakon što smo u prošlom poglavlju utvrdili da ni sami autori autobiografskih tekstova nemaju punu sliku o svom životu, a i njihovi tekstovi ostaju puni namjernih ili nenamjernih „zamki“ za čitatelje (znanstvenike ili laike), ovo pitanje postaje zanimljivije. Rasprava o tome postoji li zbilja, istina, mogućnost spajanja svijeta (izgovorenih ili zapisanih) riječi i stvarnog, objektivnog svijeta – ostaje i danas aktualna.<sup>100</sup> Zaključno na ovu temu možemo reći samo da je historiografija, makar sada općenito kritičnija prema izvorima i vlastitim mogućnostima, uz postojeće počela koristiti i nove izvore te suvremenije metode kojima je nastojala istražiti mnoštvo novih tema koje su s vremenom ušle u njen fokus.<sup>101</sup>

Hrvatska se historiografija, pogotovo danas, obilato koristi autobiografskom i memoarskom građom, pogotovo u istraživanju prošlosti modernog i suvremenog doba.<sup>102</sup> Ipak, ona se pritom dobrim dijelom drži tradicionalnih tema i metoda. Hrvatski povjesničari od stranog i domaćeg autobiografskog gradiva najčešće koriste izabrane autore memoara i autobiografija te fragmente njihovih djela, koji im trebaju da konstruiraju vlastiti narativ. Tek je manji dio povjesničara nastojao promatrati ukupnost samog autobiografskog narativa i/ili odnos korištenog autora prema svijetu koji ga je okruživao. Ne treba misliti da je selektivan i površan, a ne sveobuhvatniji i dublji pristup autoru i tekstu memoara posljedica toga što je historiografija u Hrvatskoj ostala izvan svih svjetskih trendova ili da je jednostavno ignorirala lingvistički obrat. Očito je da se i u historiografiji promjene događaju, makar u „dugom trajanju“. U zadnje vrijeme historiografija i druge znanosti počele su više pažnje posvećivati pokušajima temat-

99 Zdenka Janeković-Römer, „Povijesna spoznaja i teorija povijesti u postmoderni“, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 32-33 (1999-2000): 209-210.

100 J. P. Ross, „The true life revisited“ <http://www.mv.helsinki.fi/home/jproos/truelife.html> (posjet 10.9.2014). Sa stajališta „relativista“ ukratko je cijeli odnos mogućnosti znanstvene spoznaje na temelju diskursa opisao Hayden White. Vidi: Hayden White, „Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju“, *Časopis za suvremenu povijest*, XXXVI, br. 2 (2004): 621-635. S druge strane, mnogi protivnici relativiziranja ističu kako je cijela zbrka nepotrebna. Oni zagovaraju promatranje narativa kao integralnog dijela, a ne odsječka stvarnosti. Popkin, *History, Historians, and autobiography*, 51-52.

101 Makar se neće svi složiti s ovim mišljenjem, smatram da je između „ljepote izričaja“ (kojom se ostvaruje npr. pitkost i primamljivost proznog teksta za čitatelja) i potrage za prošlom istinom (kojom se ostvaruje nefikcionalnost i znanstvenost, tj. argumentacija iz koje slijedi logično zaključivanje) historiografija u dobroj mjeri osvijestila svoj srednji put te nove mogućnosti izražavanja. Jaume Aurell, „Autobiographical texts as historiographical sources: Rereading Fernand Braudel and Annie Kriegel“, *Biography: An Interdisciplinary Quarterly*, XXIX, br. 3 (2006): 427-428. Vidljivo je to npr. u djelima poput *Sir i crvi* ili *Povratak Martina Guerrerea*. Usp. Carlo Ginzburg, *Sir i crvi*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1989; Natalie Zemon Davies, *Povratak Martina Guerrerea*, Konzor, Zagreb 2001. Možemo se složiti da dobri autori, svaki na svoj način, barem pokušavaju objediniti znanstvenost i ljepotu izričaja u potrazi za nemogućim ciljem – prenošenjem istinitih saznanja o prošloj istini.

102 Npr. Ana Holjevac Turković i Ante Nazor, „Problem prikupljanja memoarskog gradiva na primjeru Domovinskog rata – Struka i etika kao preduvjet njegove objektivne interpretacije“, *Arhivski vjesnik* 52 (2009): 67-79.

skog objedinjavanja raznog autobiografskog i memoarskog gradiva kako bi se istražila prošla zbilja.<sup>103</sup> Osim toga, u isto se doba, posebno u posljednjih petnaestak godina, pojavilo više znanstvenika koji su pri analizi takvih izvora doista nastojali detektirati dublju sveobuhvatnost njihove naracije.<sup>104</sup> U tu kategoriju definitivno spada iscrpna monografija *Tamna strana Marsa* Filipa Hameršaka, koja tematizira saznanja o Prvom svjetskom ratu iz raznih kutova, a na temelju autobiografija samih sudionika istoga sukoba.<sup>105</sup>

Usprkos osvješćivanju ranije spomenutih spoznajnih i konstrukcijskih ograničenja, možemo reći da upotreba autobiografskih tekstova u znanosti u novije vrijeme doseže vrhunac. Počela je rasti još 1960-ih, kada su mnoge društvene i humanističke znanosti prihvatile ograničenja ljudskog iskaza. Upravo prihvaćanjem činjenice da su sva ljudska bića subjektivna te na razne načine socijalno uvjetovana,<sup>106</sup> te su znanosti počeli zanimati problemi koji dotad nisu bili u njihovom primarnom fokusu. Otvaranjem nekih novih tema poput npr. povijesti raznih marginaliziranih socijalnih ili etničkih skupina, žena, itd. javilo se pitanje kako ih pravilno istražiti. U njihovom izučavanju historiografija, sociologija, etnologija, kao i mnoge druge znanosti, morale su naći nove pristupe, pa i prikladne izvore na temelju kojih bi došle do valjanih rezultata. Autobiografije pripadnika spomenutih, dotad manje istraživanih društvenih/etničkih/spolnih/rodnih i drugih grupa postale su tako važna okosnica znanstvenog rada, pružajući nove i važne poglede na tu i drugu raznorodnu tematiku.<sup>107</sup>

103 Primjera radi, Ana Holjevac Turković i Ante Nazor upozorili su 2009. na postojanje mnoštva različitih tipova svjedočanstva o razdoblju Domovinskog rata u Hrvatskoj. Na kraju svog članka donijeli su čak i pregled memoaristike (hrvatskih, srpskih i međunarodnih, vojnih i civilnih dužnosnika) koja tematizira isto doba. Holjevac Turković, Nazor, „Problem prikupljanja memoarskog gradiva na primjeru Domovinskog rata“, 77-79.

104 Npr. Katarina Dalmatin, „Osobni i kolektivni mitovi u *Egzilu E. Bettize*“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, I, br. 1, 221-237; Marina Jemrić, „Autobiografski tekst Julija Benešića i Josipa Kosora (usporedba)“, *Fluminensia*, XXV, br. 1, 33-45; Enis Zebić, „Marija-Vica Balen, Bili smo idealisti... Uspomene jedne revolucionarke, Disput, Zagreb 2009, 399 str.“, *Časopis za suvremenu povijest*, XLI, br. 3, 864-870.

105 Vidi: Hameršak, *Tamna strana Marsa*. Doista, Hameršakov način obrade kompleksne teme pristupom „odozdo“ može biti svijetli primjer i poticaj za slične analize drugih tema.

106 Carlson, „Autobiography“, 182.

107 Usp. npr. *Fear, Death and Resistance: An Ethnography of War – Croatia 1991-1992*, ed. by Lada Čale Feldman, Ines Prica, Reana Senjković, Institut za etnologiju i folkloristiku i Matica hrvatska, Zagreb 1993; *The French Worker: Autobiographies from the Early Industrial Era*, ed. by Mark Taraugott, University of California Press, Los Angeles 1993; Elisabeth Young-Bruehl, *Subject to Biography: Psychoanalysis, Feminism and Writing Women's Lives*, Harvard University Press, New York 1998; Kenneth Mostern, *Autobiography and Black Identity Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1999. / Slično je i u Hrvatskoj. Npr. da nemamo rijetkih autorica poput Dragojle Jarnević ili Vilme Vukelić, bili bismo uskraćeni za iznimno vrijedne autobiografske poglede u ženski svijet Hrvatske od sredine 19. pa do prvih godina 20. stoljeća. Usp. Dragojla Jarnević, *Dnevnik*, Matica hrvatska, Karlovac 2000; Vilma Vukelić, *Tragovi prošlosti: Memoari*, Matica hrvatska, Zagreb 1994.

Dok je korištenje memoara kao izvora u historiografiji bilo prihvaćeno već u 19. stoljeću, ovim otvaranjem znanosti „šarolikim“ nepolitičkim temama, od druge polovine 20. stoljeća dolazi do dodatnog jačanja uloge subjektivnih izričaja kao izvora za izučavanje prošle zbilje. Pojavom jeftine i prenosive tehnologije za snimanje zvuka društvene i humanističke znanosti su od 1950-ih zapravo i dodatno potakle val autobiografskog samoopisivanja sa svrhom dobivanja dovoljnog broja materijala (izvora), pomoću kojih bi se približile spoznaji prošlih društvenih odnosa, svakodnevice, mentaliteta, ideja, itd. Tako su etnolozi, sociolozi, pa i povjesničari u mnogim državama počeli s trendom prikupljanja (zapisivanja, snimanja) kratkih autobiografskih životnih priča (eng. *life history*) „malih“, običnih ljudi ili pojedinih skupina, s ciljem razumijevanja razvoja društva 20. i 21. stoljeća.<sup>108</sup> Doista, trend upotrebe subjektivnih sjećanja u potrazi za objektivnom prošlom zbiljom je vidljiv i na dodatnom „poznanstvenju“ te sve raširenijoj pojavi i primjeni usmene povijesti (eng. *oral history*).<sup>109</sup>

Sve su znanosti preko korištenja novih, zapisanih ili snimljenih izvora stvarno proširile vlastite vidike te došle do vrijednih saznanja. Uzgred spomenimo još jednu stvar. U Francuskoj je koncem 1980-ih krenuo trend pisanja vlastite, više profesionalne i intelektualne nego osobne prošlosti. Zanimljivo, predvodnici takvog pisanja tzv. ego-historije (franc. *Ego-histoire*) sami su povjesničari.<sup>110</sup>

Dobar dio stranih trendova prati se i kod nas.<sup>111</sup> U posljednjih petnaestak godina uočavamo kako je i u Hrvatskoj porastao broj znanstvenih naslova koji su se uspješno koristili autobiografijama i memoarima, kao i drugim usmenim svjedočanstvima. Npr. kao izrazito koristan i dobar primjer primjene obrade usmene povijesti u hrvatskoj historiografiji može se navesti knjiga *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941.* Suzane Leček.<sup>112</sup>

108 Michael Mitterauer, „Ja u povijesti... povijest u ja“, *Otium*, II, br. 1-2 (1994): 36-39.

109 Za više o usmenoj povijesti vidi: The Oral History Association, <http://www.oralhistory.org/about/do-oral-history/> (pristup 10.9.2014).

110 Aurell, „Autobiographical texts as historiographical sources“, 429-432. Iz godine u godinu sve veća povezanost akademske zajednice s društvom u cjelini, svijest da su oni sami dijelovi tog istog društva te prihvaćanje postulata postmoderne da se znanstveno i osobno pojedinca može povezati u narativu, uvjetovala je da mnogi povjesničari u Francuskoj ubrzo prihvate s velikim zanimanjem trend egohistorije.

111 U Hrvatskoj još nemamo pravih primjera egohistorije, makar je u jednom neformalnom razgovoru poznati povjesničar Miroslav Bertoša potvrdio da radi na nečem sličnom.

112 Suzana Leček, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918.-1941.*, Srednja Europa, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb 2003. Kao drugi primjer upotrebe pristupa usmene povijesti može se navesti doktorat Filipa Škiljana. U njemu je autor kombinirao više raznih tehnika i izvora, od arhivskog i novinskog gradiva pa do 51 intervjua sa sudionicima događanja u Hrvatskom zagorju u Drugom svjetskom ratu. Usp. Filip Škiljan, *Politička opredjeljivanja u Hrvatskom zagorju: 1941.-1945.* Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet, Zagreb 2008, posebno 6-15; Filip Škiljan, *Hrvatsko zagorje u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Plejada, Zagreb 2012.

## Zaključak

Autobiografsko i memoarsko gradivo predstavlja važnu skupinu povijesnih izvora. Uz pisma, dnevnike, putopise, filozofske i književne refleksije i drugo, autobiografije i memoari su tek dio izvora pisanih iz perspektive prvog lica jednine. Ipak, dok su memoari usmjereni na autorovo isticanje vlastite uloge u užoj socijalnoj skupini (npr. političkom ili vojnom vrhu) te prate događanja unutar jednog društva, autobiograf zapravo nastoji rekonstruirati razvoj svoje osobnosti, pa iznosi puno intimniju isповijed o svom životu.

Priča koju autor autobiografije ili memoara priča kroz svoje djelo često je zanimljiva, a nerijetko pruža i jedinstven, intiman uvid u pozadinu nekih važnih događaja. Ipak, dok čitamo jedno takvo djelo, moramo se pitati zašto autor iznosi priču na način na koji to čini te koliko mu možemo (ili moramo) vjerovati. Kako ovo gradivo nastoji dati uvid u stanje svijesti pojedinca u nekom trenutku, ono je zapravo vrlo subjektivno, u konstantnoj nemogućnosti da se odvoji od svega onoga što društveno određuje stvaranje autorovih stavova, kao i njegova prezentizma.

Memoari, autobiografije i svi drugi samoopisujući diskursi već se dugo vremena, što uz druge izvore, što samostalno, koriste kao izvor za historiografske radove. Ipak, u novije doba mnoge su društvene i humanističke znanosti, prihvativši načelo subjektivnosti svakog opisa, počele više koristiti takve materijale. Autobiografije i memoari pružaju važne informacije o stanju svijesti, kako pojedinca, tako i čitavih društvenih grupa. Unatoč jasnim poteškoćama, tj. ograničenim mogućnostima spoznaje tuđih i konstrukcije vlastitih narativa, koje je osvjestila znanstvena kritika u postmoderni, a pribrojivši tome i već spomenute, očigledne mane autobiografija i memoara kao izvora, ne treba zapasti u nihilizam.

Usprkos mnogim promjenama u metodologijama, metodama i teorijskim okvirima, saznanju da se isti izvor može interpretirati na mnoštvo različitih načina (ovisnih npr. i o svjetonazorima, empatiji, itd. onoga koji ih iščitava), kao i priznanju da više pažnje treba posvetiti višoj (meta) razini izvora, zadaća povjesničara ostaje i danas, početkom 21. stoljeća jednaka, nepromijenjena u odnosu na doba prije lingvističkog obrata. On na temelju izvora stvara sliku o prošlom prostoru, vremenu, pojedincu, društvu, itd. Osim toga, dobar povjesničar uvijek dovodi u pitanje mogućnosti vlastite spoznaje, ali i interpretacije – „istine“ koju traži u prošlosti i koju zatim sam reproducira.

SUMMARY

**Autobiographies and Memoirs in the Croatian Study of History**

Autobiographies and memoirs form an important group of historical sources. In addition to letters, diaries, travelogues, philosophical and literary reflections (et al.) autobiographies and memoirs are the only part of the sources written from the perspective of first person. However, while the memoirs are focused on the author's role in a social group (eg. political or military leadership), and follow developments within a society, an autobiographer actually attempts to reconstruct the development of his personality and thus testifies much more intimate about his or her life.

The story that develops through the work is often interesting, and frequently provides a unique, intimate insight into the background of some important events. However, as we read one such piece, we must wonder why the author gives an account in this particular way and if we can (or must) trust it. As this material attempts to provide insight into the state of mind of an individual at some point, it is actually quite subjective, in the constant inability to separate author from presentism and all that socially determined the creation of his views.

Memoirs, autobiographies and other related discourses, individually or with other references, were used as sources for many historiographic works in the past centuries. However, in recent times, many social sciences and humanities, accepting the principle of subjectivity of every discourse, have begun to use more and more of them, despite the clear difficulties, i.e. limited possibilities of objective understanding of other people's and construction of our own narratives.

Despite many changes in methodologies, methods and theoretical frameworks, knowing that the same source can be interpreted in many ways (dependent on worldviews, empathy, etc. of the historian writing), as well as admission that more attention should be paid to the higher (meta) level of the source, the task of the historian remains equal today, at the beginning of the 21st century, it has not changed compared to the time before the linguistic turn. By using a foothold on sources, an author tries to create a realistic image of the past space, time, individuality, society, etc. Keywords: autobiographies, memoirs, historiography, knowledge, narrative.

**Keywords:** autobiographies, memoirs, historiography, narrative, comprehension